Kırgız Edebiyatında Milli Ruhun Oluşum Süreci ve Kırgız Şairi Sovyetbek Baygazyev

Dr. Öğr. Üyesi Döne Arslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0550-9554>

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
Kastamonu – TÜRKİYE

Prof. Dr. Orhan Söylemez

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
Kastamonu – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 18.03.2021

Kabul: 08.09.2021

On-line Yayın: 28.09.2021

Anahtar Kelimeler

Sovyetbek Baygazyev

Kırgız Şiiri

Millî Kimlik

Kırgız Millî Kimliği

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.50000>

Öz

Sovyetbek Baygazyev, 2021 itibarıyla 76 yıllık hayatına pek çok resmi ve gayri resmi edebiyat ve siyaset ödülünü sığdırmış, gazetecilik, redaktörlük, öğretim üyeliği, yükseköğretim kurumlarında da yöneticilik yapmış bir Kırgız halk şairidir.

2007’de yayınladığı "Кишенден бошонгон рухтун ырлары" (Zincirinden Kurtulan Ruhun Şiirleri) başlıklı 176 sayfalık şiir antolojisini Gülçınar baskısıyla Bişkek’te yayınlamıştır. Kitapta 1991’deki bağımsızlığın ilanından sonra Kırgız toplumunda yaşanan toplumsal gelişmeleri, millî kimlik unsurları olan gelenek-göreneklerin, Kırgız tarihine ve diline, hatta dinine karşı azalan ilgiye dikkat çeken şiirler yer almıştır.

Bu çalışmada da şairin "Бүркүттүн көз жашы" (Kartalın Göz Yaşı) ile "Жалгыз кайык. Ырлар" (Yalnız Kayık. Şiirler) kitaplarında yer alan toplumdaki yozlaşmayla birlikte "millî kimlik" inşasında önemli rol oynayan vatan, ana dili, Kırgız kültürü, İslam dini, tarih gibi kavramlar etrafında oluşturulan şiirler irdelenerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

Sovyetbek Baygazyev, şiirlerini milli şuurla yazmıştır. Şiirlerini yazarken milletin ideolojiden mahrum, yolunu bulamayıp günden güne yok olmasını ağır bir şekilde eleştirerek şiirleri aracılığıyla halkında milli uyanışı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Şiirlerinde halkın acizliğinden, yabancılar karşısındaki çaresizliğinden ve yok edilişinin habersizliğinden sıklıkla bahseder. Sovyetbek Baygazyev; ülkesinin, halkının gerçeğini şiirlerinde ağır eleştirilerle ele alır; çünkü onun için "şiir" hayatın gerçeğidir.

Şiirlerinde vatanın doğal güzelliklerinden de bahseden şair, Manas ve Cengiz Aytmatov gibi Kırgızları Kırgız yapan önemli şahsiyetlerine de şiirlerinde yer vermeyi unutmamıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arslan, D. ve Söylemez, O. (2021). Kırgız Edebiyatında Milli Ruhun Oluşum Süreci ve Kırgız Şairi Sovyetbek Baygazyev. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86): 95-118.

***The Formation Process of the National Spirit In Kirgiz Literature and
The Kirgiz Poet Sovyetbek Baygaziyeu***

Asst. Prof. Dr. Döne Arslan

Kastamonu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Contemporary Turkish Dialects
and Literatures, Kastamonu – TURKEY

Prof. Dr. Orhan Söylemez

Kastamonu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Contemporary Turkish Dialects
and Literatures, Kastamonu – TURKEY**Article History**

Submitted: 18.03.2021

Accepted: 08.09.2021

Published Online: 28.09.2021

Keywords

Sovyetbek Baygaziyeu

Kirgiz Poetry

National Identity

Kirgiz National Identity

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.50000>**Abstract**

Sovyetbek Baygaziyeu is a Kirgiz folk poet who has number of poems dealing with Kirgiz culture. He is awarded in literature and politics awards in Kirgizstan. Has worked as a journalist, editor, lecturer, and director of higher education institutions.

In 2007, he published his 176-page poetry anthology titled "Кишенден бошонгон рухтун ырлары" (Poems of the Soul that Survived its Chain), in Bishkek with the Gülçınar publishing house. The book contains poems that draw attention to the social developments experienced in Kirgiz society after the declaration of independence in 1991, the traditions and customs that are the elements of national identity, the decreasing interest in Kirgiz history and language and even religion.

In this work, we look into the poems selected from the poet's books "Бүркүттүн көз жашы", the Eagle's Tear and "Жалгыз кайык. Ырлар", the Lonely Boat. The poems formed around concepts such as homeland, mother tongue, Kirgiz culture, Islam religion and history which play an important role in the construction of "national identity have been analyzed and interpreted.

Sovyetbek Baygaziyeu wrote his poems with national consciousness. While he was writing his poems, he heavily criticized the nation's lack of ideology and its disappearance day by day, and aimed to achieve a national awakening in his people through his poems. In his poems, he frequently mentions the helplessness of his people, his despair before foreigners, and his ignorance of his destruction. Sovyetbek Baygaziyeu; deals with the reality of his country and its people with heavy criticism in his poems; because for him "poetry" is the reality of life. The poet, who also mentions the natural beauties of his homeland in his poems, did not forget to include important personalities such as Manas and Cengiz Aytmatov, who made Kyrgyz, in his poems.

1. Hayatı

Sovyetbek Baygaziyeu; büyük bir yıkımın yaşandığı İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde 1945'te Kırgızistan'ın Narın bölgesinde, Cumgal ilçesinin Kayırma köyünde doğmuştur. Lise yıllarında yani 15-18 yaş aralığında Lenin adlı kolhozda postacılık yapmıştır. Gazetecilik, redaktörlük, akademisyenlik ve çeşitli kurumlarda yöneticilikler yapmış bir Kırgız halk şairidir. 76 yıllık hayatında birçok edebiyat, sanat ve siyaset ödülü almıştır.

Liseyi bitirdiği 1964'te Kırgız Milli Üniversitesinin Filoloji Fakültesini kazanmış, 1969 yılında Filoloji Fakültesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü bitirmiştir. Şair Baygaziyeu, 1977-1984 arasında Kırgız SSC İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde öğretim üyesi, 1985-1993 yıllarında Pedagojik Araştırma Enstitüsünün kurucu başkanı, müdür yardımcısı olarak çalışmıştır. 1993 yılından 2001 yılına kadar İ. Arabayev Pedagoji Üniversitesi'nde akademik ve öğrenci işleri ile ilgili rektör yardımcısı olarak çalışmıştır. 2002 yılından bu zamana kadar Kırgız Eğitim Akademisinde başkan vekili olarak görev yapmaktadır.

Baygaziyeu'in akademik çalışmaları da dikkate değerdir. 2002 yılında doktora tezini savunmuştur. 50'den fazla ilmî, bilimsel gazetecilik, pedagoji, edebiyata giriş, etik, şiir, düz yazı kitapları ve ders kitapları yazmıştır. Bununla da yetinmeyip toplumsal yaşamın her türlü problemleriyle ilgili 300'den fazla makale yazdı. Filoloji bilimleri doktoru, profesör, "Kıdemli Öğretim Üyeliği" derecelerine de hak kazandı. En önemlisi de Rusya'nın Uluslararası Pedagoji ve Sosyal İlimler Akademisinin asil üyeliğine seçilmiş olmasıdır. Bütün akademik ve sosyal etkinlikleri ona birçok ödül getirdi. "Kırgız Cumhuriyetinin Eğitime Destek Veren Emekçisi" (1997), "Kırgızistan Cumhuriyeti Onur Belgesi" (2007), "Manas 1000. Yıldönümü Madalyası" (1995), Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bağlı Devlet Dili Ulusal Komisyonunun "Kırgız Dili" madalyası ile ödüllendirildi. Kırgızistan Gazeteciler Birliği ödülüne iki kez layık görüldü. Genç Komünist Birliği Merkez Komitesi Belgesi, Kırgız SSC İlimler Akademisi Onur Belgesi, Eğitim Bakanlığı Onur Belgesi, Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine bağlı Fikri Mülkiyet Kurumu Onur Belgesi, Bişkek Halk Temsilcileri Meclisi Onur Belgesi ile ödüllendirildi. C. Bökönbayev, İ. Arabayev, T. Nasirdinov adlı ödülleri vardır. "Manas Ata" ödülünün sahibidir. Cumgal ilçesinin fahri vatandaşdır. Topluma katkılarını dikkate alarak, 2006 yılında Cumgal ilçesi milletvekillerinin kararıyla, S. Baygaziyeu adı Cumgal ilçe merkezi kütüphanesine verilmiştir. Bütün bu bilgileri kendi kaleminden öğrenmek mümkündür (Baygaziyeu, "https://kmb3.kloop.asia": 01.01.2021).

Üniversiteyi okuduğu ve bitirdiği yıllarda artık Sovyetler Birliği'nin Stalin dönemi baskısı ortadan kalkmıştır. Bunun iki sebebi vardır; birincisi 1953'te Stalin ölmüştür. İkincisi de 1956'da Hruşçev başkanlığında toplanan Sovyetler Birliği Yüksek İdare Kurulu toplanmış ve 1937-38'de haklarında çıkarılan "halk düşmanı"lığı suçlaması ile tutuklanıp sürgün edilen ve kendilerinden haber alınamayan aydınlar ve kurşuna dizilen aydınlar "aklanmış"tır. Artık onlar halk düşmanı değildirler, hakları da iade edilmiştir. Lagerlerde toplanan ve toplumdan tecrit edilen aileleri de bu haktan yararlanabilmişlerdir. Kırgız halkının yetiştirdiği ve dünyaya sunduğu yazar Cengiz Aytmatov'un babası ve ailesi de bu ailelerden sadece biridir.

1.1. Ses Getiren Kitap: Zincirinden Kurtulan Ruhun Şiirleri

Sovyetbek Baygaziyeu 2007'de "Кипшенден бошонгон рухтун ырлары" (Zincirinden kurtulan ruhun şiirleri) başlıklı 176 sayfalık şiir antolojisini Gülçınar baskısıyla Bişkek'te yayınlamıştır. Aradan 4 (dört) yıl geçtikten sonra eğitim bilimleri alanının bir başka akademisyeni ve yazar Süleyman Rısbayev "Кыргыз руху" (Kırgız Ruhı) gazetesinde 21 Ekim 2011'de basılan makalesinde bu kitapla ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermiştir:

S. Baygaziyeu'in "Zincirinden Kurtulan Ruhun Şiirleri" adlı şiir antolojisini okumayan okuru bu hayata gelip, mirastan mahrum bir adam olarak düşünüyorum. Üzücü olanı, böyle bir mirastan

mahrum kalan insanların sayısı yüzlerce, binlercedir. Bizim memleketimizin başsız kurbağa, gözsüz sinek gibi, ideolojiden mahrum, yolunu bulamayıp ortalıkta gezindiği zamanlardayız. İdeolojiyi tam olarak S. Baygaziyeu'in yüreğinden kopup gelen, okurun yüreğinde kendine yer bulan şiirlerinde bulabiliriz (Rısbayev: " <https://kmb3.kloop.asia>": 02.01.2021).

Süleyman Rısbayev'in bahsettiği ve Kırgız halkının "mahrum kaldığı" ideoloji acaba neydi veya hangi ideoloji idi? Aslında Rısbayev alıntının son cümlesinde bu soruya cevap bulmak için kitaba alınmış şiirleri işaret ediyor. Öyleyse "ideoloji" nedir? Nasıl olmalıdır? Milli bir ideoloji mi olmalıdır yoksa evrensel bir ideoloji mi olmalıdır gibi sorulara cevap aramak gerekir. Bu sorulara cevap bulabilmek için de Çarlık döneminin son yıllarına, Bolşeviklerin ihtilal hazırlıklarına, ihtilale ve sonrasında kurulan Sovyet toplumuna, Sovyet ideolojisine, ideolojinin yerleşmesi için kullanılan sanata ve özellikle edebiyata ve Sovyet sonrasında gelişen "bağımsız" edebiyata yakından bakılması gerekmektedir.

1. Türk halklarının yaşadığı toprakların işgali.
2. Bağımsızlık için isyanların yaşandığı dönem veya "İsyan edebiyatı" dönemi.
3. Milli kimliğin oluşturulması için eğitim seferberliği ve didaktik edebiyat.
4. Sovyetler birliğinin oluşturulması ve Sovyet ideolojisinin yaygınlaşması için "Sosyalist realist edebiyat" dönemi.
5. 1991 ve Bağımsızlık dönemi

2. Türk Halklarının Yaşadığı Toprakların İşgali

Bir sınır çizmek gerekirse Kırım'dan başlayıp Çin sınırına kadar olan coğrafyada yaşayan Türk halklarının bahis konusu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Yaygın bir bilgi olarak bu coğrafyanın Rus Çarlığı tarafından işgalinin 1552'de Kırım Hanlığının yıkılması ile başladığını söylemek gerekir. 16. Yüzyılın ortasında başlayan bu işgal sürecinin 1875'te Taşkent'in Rusların eline geçmesi ile tamamlandığı malumdur. Bu son Türk kalesinin veya Özbek şehrinin düşmesi hadisesi de yine Özbek yazar Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* romanında yerini alır.

Abdullah Kadiri edebiyatı bir eğitim aracı gibi kullanarak halkı aydınlatmaya, milliyetçilik ve tarih şuuru uyandırmaya çalışan ceditçi yazarlardan biridir. Özbek edebiyatının ceditçilik akımının öncülerinden olan Abdullah Kadiri, 1932'ye kadar Sovyet gazete ve dergilerinde yazdığı yazılarla halkın güvenini kazanmış, fakat sosyalist bir yazar olmamıştır (Hayit, 1971: 43). Sovyet rejimine ters düştüğü için 1937 yılında tutuklanıp "halk düşmanı" ilan edilmiş, 1939'da öldürülmüştür. 1926'da kaleme aldığı *Ötgen Künler*'in orijinalinde yer aldığı halde, SSCB döneminde yapılan baskılarında çıkartılan; aynı zamanda, belki de Abdullah Kadiri'nin öldürülmesine neden olan paragraf, romanın ana fikri olarak da gösterilebilir. Kitabın arka kapağında yazar; "Birliğin, beraberliğin ne demek olduğunu bilmeyen, sadece kendi menfaatlerini, ele geçirecekleri koltukları veya dünyalığı düşünen birkaç soysuz Türkistan'da devamlı cirit atıyorsa bizim insanlığımız nerde kaldı? diye sorarken o zaman için önemli bir sosyal gerçeğe dikkat çekmektedir.

Yazar, işgalci Ruslara karşı halkını ve özellikle genç nesli uyandırmaya çalışırken çok ağır konuşur ve "Kendi evlatlarını kendi elleriyle kâfirin eline teslim eden, onları esarete sürükleyen biz atalarına elbette Allah lanet eder oğlum! Babalarının mukaddes ruhlarının yattığı Türkistan'ı domuz ahırına çevirmek isteyen biz köpekler elbette Yaratan'ın kahrını hak etmiş oluruz!" diyerek adetâ yalvarır. Yazara göre yapılması gerekeni yapmayan bu nesil, "Timur Koragâni gibi dâhileri, Mirza Babür gibi fâtipleri, Farabi, Uluğbey ve İbni Sina gibi âlimleri yetiştiren bir ülkeyi helâk olmaya sürükleyenler şüphesiz Tanrı'nın gazabına" çarpılmayı hak etmişlerdir. Halkın birbirinin eteğini kaldırmaya çalışması veya birbirini kötülemesi, birbirinin kötülüğünü istemesi yazarın en çok şikâyet ettiği sosyal bir meseledir.

Roman Özbek tarihi hakkında yazılmış ilk romandır. Romanda 19. yüzyıl Özbeklerin hayatı,

yaşayış tarzı başarılı bir şekilde gösterilmiştir. Araştırmacı şâir Muhammed Ali Ahmedov'a göre "Özbek edebiyatında henüz hiç kimse Hüdayarhan zamanını böyle canlı ve tesirli olarak göstermemiştir. Halk ise kendi tarihini öğrenmeye fazlasıyla susamıştır. Dolayısıyla *Ötgen Künler* tarihî romanı, teşne (susamış) insana hediye edilen zülâl (saf) çeşme gibidir ve her zaman da böyle kalmıştır." (Muhammed Ali: 1995, 20-23)

Ötgen Künler, Kadiri'nin kendi ifadesiyle; "Rus orduları topları ile memleket kapılarına dayanmışken, kendi tabutlarını hazırlamakla meşgul olan Türkistan Türkleri'nin iç kavgalarının belgeseli, destansı bir aşkın romanı."dır. Romanın konusu çok basit bir aşk hikâyesidir. Birbirini seven çok iyi kalpli iki gencin -Atabey ve Gümüş- mutluluğu uzun sürmez. Ailelerden birinin Mergilan'da diğerinin Taşkent'te olması bu güzel beraberliği karmaşık hâle getirir. Mergilan'daki kötü adam Hamid'in Gümüş'e göz koyması ile hile-desise de romana renk katar. Basit bir kurgu da olsa bu olaylar, devrin sosyal yapısını yansıtarak okuyucuya bilgi vermektedir.

Yine o dönemde Han'ın etrafındaki beylerin sırf kendi menfaatleri için halkın huzurunu bozmaları, onları hiçe saymaları romanın önemli kısımlarını teşkil eder. Akli başında Hacı Yusuf'un vermeye çalıştığı "birlik-beraberlik" fikri, romanın asıl yazılış sebebidir. Yazarı temsil eden Hacı Yusuf'un yanında güvenilir kişiliği ve dürüstlüğü ile tasvir edilen Sandıkçı Mirza -Atabey'in kaynatası, Gümüş'ün babası- da vardır. Bu iki karakter romanın mesajı olan "birlik-beraberlik-uyum" fikrini temsil ederler.

Zamanın Rus tehlikesine dikkat çeken yazarın ileri görüşlülüğü açıktır. Romanda üzerinde durulabilecek konular, Özbek-Kıpçak düşmanlığı ve Kıpçak katliamı, ihanet, Taşkent'in muhasarası, Rus tehlikesi, beylerin menfaat düşkünlüğü, ticaret, kadınlar ve devrin tenkidi olarak maddeleştirilebilir.¹

2. 1. Bağımsızlık İçin İsyanların Yaşandığı Dönem Veya "İsyan Edebiyatı" Dönemi

Abdullah Kadiri'nin romanında anlattığı gibi Türk halkları birbirleriyle uğraşırken, Taşkent'te Özbek-Kıpçak düşmanlığı körüklenirken toprakların işgal edilmesi şartların hızla değişmesine sebep olur. Nikolay İlminski ile başlayan alfabe çalışmaları ve her halk için farklı alfabe üretilmesi de halklar arasındaki ayrışmayı hızlandırır. Buna rağmen halk bağımsızlık için isyan etmeye başlar. Özbekistan'da başlayan büyük "Dükçü Eşan İsyanı"² kanlı bir şekilde bastırılır. İşgalin Türk halkları üzerindeki etkisi bu isyanın bastırılmasıyla yoğun bir şekilde hissedilir. Milli ve manevi olarak etki ve baskı altına girerler. Bütün Türk halkları arasında bu baskıya rağmen aydınların başını çektiği önemli "başkaldırı" girişimleri olsa da başarılı olunamaz.

En büyük isyan ise Sovyetler Birliği'nin kurulması öncesinde vuku bulur. Özbekistan'ın önemli bir kültür başkenti olan, tarihe damgasını vurmuş devlet ve ilim adamı Uluğbey'in rasathanesinin bulunduğu Semerkant'ta 1916'da başlayan "Basmacı" isyanı 1930'lu yılların başına kadar devam eder. Bütün halkların aydınları ve gönüllüleri bu ayaklanmaya iştirak ederler. Enver Paşa da Sarıkamış harekâtından sonra Orta Asya'ya geçmiş ve bu bağımsızlık hareketini ölene kadar idare etmiştir. Bundan sonraki en önemli "başkaldırı" 1986 yılının Aralık ayında Kazakistan'ın o zamanki başşehri Almatı'nın Cumhuriyet Meydanı'nda başlayan bağımsızlık hareketidir. Aralık ayında olduğu için "Jeltoksan başkaldırısı" olarak bilinen ve "Kazakistan Kazaklarındır" sloganıyla özdeşleşen bu bağımsızlık hareketi aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin sonunu getirmiştir.

Bütün "bağımsızlık" hareketleri edebiyatta da aksini bulmuştur.

¹ Yazıldığı dönemin hem Özbek halklarının hem de diğer Türk halklarının sosyo-kültürel yaşantıları, kadınların durumu, ihanet, tarihî olaylar ve siyasetine ayna tutacak bu eserin daha geniş incelemesi için bk. Orhan Söylemez ve Ayşe Yılmaz (2005). *Türk Dünyası Edebiyatları: Roman I*. Ankara: Akçağ. ss. 151-179.

² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Said Arslan (2021). *Dükçü Eşan İsyanı*. Ed. Orhan Söylemez ve Samet Azap. Türk Dünyasında İsyan ve Başkaldırı. ss. 353-386. İstanbul: Kesit.

2. 2. Milli Kimliğin Oluşturulması İçin Eğitim Seferberliği ve Didaktik Edebiyat

Bir taraftan Çarlık Rusyası bütün Türk coğrafyasını işgalini tamamlarken diğer yandan da Bolşevikler ihtilal hazırlıkları yapıyorlardı. Türk aydınlarını da yanlarına almayı başarmışlardı; çünkü onlara Çarlık Rusyasını devirdikten sonra kendi bağımsız devletlerini kurabilecekleri vaat edilmişti. Aydınlanma faaliyetleri başlamıştı. Kazakistan'da Abay gibi büyük bir âlim hem İslam'ın olması gerektiği gibi yaşanmasının yollarını gösteriyor hem de Kazak halkını aydınlatıyordu. Ahmet Baytursınulı, Mircakıp Duvlatov gibi aydınlar halkın eğitilmesi için çaba harcıyorlardı. Alaş Ordacı olarak tanınan aydınlar grubu bir yandan halkı eğitirken bir yandan da milli duygulara hitap eden eserler yazıyorlardı.

Bu tür etkinlikler bütün Türk halkları arasında da yayılıyordu. Kırgızistan'da, Özbekistan'da ve diğer coğrafyalarda da eğitici ve milli kimliği onarıcı, yapıcı bir edebiyat ortaya çıkmıştı. 1930'lu yılların sonlarına doğru bu milliyetçi aydınlar Stalin'in uyguladığı "Kızıl Kırın" kurbanı olarak canlarından oldular.

2. 3. Sovyetler Birliğinin Oluşturulması ve Sovyet İdeolojisinin Yaygınlaşması İçin "Sosyalist Realist Edebiyat" Dönemi

Türk halkları 1926 Bakü Kurultayı'nda kabul edilen Latin esaslı ortak alfabeyi kabul ederek dil ve alfabe birliği konusunda önemli bir adım atmışlardı. Fakat 1930'lu yılların başında onları kollektif hayat denilen yerleşik düzene geçiriyordu Stalin'in liderliğindeki Sovyetler. Stalin katliamlarının başlangıcına işaret ediyordu bu uygulama. Milyonlarca kişinin katıldığı Basmacı direnişi de kırılmıştı. Dil ve alfabe birliğini savunan aydınlar da sahipsiz ve korunmasız kaldılar. "Sosyalist realizm" adı verilen yeni bir sanat reçetesi hazırlanıp yazar ve şairlere uyulmak üzere dikte edilmişti. Ortak dil ve alfabe birliğini isteyenler ile bu yeni sanat uygulamasına uymak istemeyenler "halk düşmanı" ve "Pan-Türkist" ilan edilerek katledildiler. Ömer Faruk Ateş'in doktora tezinde de belirttiği gibi "edebiyat" yeni kurulmakta olan acımasız Stalin rejiminin hizmetine girmiş ve "sosyalist realist" ideolojinin yayım organı olmuştu. Böylece 1991 sonuna kadar devam eden sözde "milli" özde ise "sosyalist" bir edebiyat ortaya çıktı (Ateş, 2020).

1940'lı yılların ortalarında milyonların öldüğü İkinci Dünya Savaşı sona ermişti. Ülke yeniden ayağa kalkma çabası içine girdi. Sanayileşme ile birlikte üretim politikası yürürlüğe girdi. Stalin'in demir yumruğunu hala üzerlerinde hissediyorlardı. Edebiyat da ideolojiye hizmete devam ediyordu. El sürülmemiş topraklar tarıma açılıyor, sulama kanalları kazılıyor ve hummalı bir faaliyet sürüyordu. Aytmatov bile "Ak jaan" (Çise) adlı hikâyesi ile gençleri çalışmaya gayretlendiriyordu. Genç Kırgız traktör şoförü ile onun yardımcısı genç ve güzel Kırgız kızı hem öz veriyle çalışıyor hem de ilk aşklarını yaşıyorlardı. Böyle bir edebiyat doğuyordu.

Nihayet 1953'te eli kanlı Stalin'in ölümü gerçekleşti. Azerbaycan'ın tanınmış yazarı Elçin Efendiyev "Stalin'in ölümü" hikâyesinde halkın şaşkınlığını ironik bir şekilde anlatıyordu. 72 dil bilen Stalin nasıl hastalanırdı veya nasıl ölebilirdi? Kocasını ve oğullarını Stalin'e kurban vermiş Fatma kadına bunu anlatmak zordu. Halk adeta Stockholm Sendromuna yakalanmış ve katiline âşık olmuştu. Gözyaşları içinde insanlar cadde ve sokakları doldurmuşlardı. Bu şaşkınlık üç yıl kadar sürdü.

1956'da toplanan Yüksek Sovyet Prezidyumu Stalin döneminde sürgün edilen ve kurşunlanan aydınların "aklanması" ve "haklarının iade" edilmesine karar verdi. Aydınlar ve sanatçılar rahat bir nefes aldılar. 1960-1991 yılları arasında bu rahatlama ile birlikte yazarlar tarihe, dine, dile, kültüre, sanata ve kısacası "milli kimliğe" dönme çabasını gösterdiler (Söylemez, 1995; Azap, 2017).

Bu çabalar Azerbaycan'ın edebiyat âlimi İsa Habibbeyli'nin ifadesi ile "bağımsızlığın şerefli yolu"na döşenmiş kaldırım taşlarıydı (Söylemez ve Azap, 2019).

2. 4. Bağımsızlık ve "Bağımsız Edebiyata" Giden Yol

Almatı'da 1986'daki ayaklanmadan bir yıl evvel Devlet Başkanı Gorbaçov belki de Birliğin

temeline dinamiti döşeyen “yeniden yapılanma” ve “açıklık” politikasını uygulamaya koyduğunu açıklamıştı. Bir yıl sonra gençlerin Almatı’da meydanlara çıkması ve Kazakistan’ın Kazakların olduğunu haykırması çözülmeyi hızlandırdı. 1991 yılında Ağustos ayının bitimi aynı zamanda kanla ve baskıyla birbirine tutturulmaya çalışılan üretilmiş ve ütöpik Sovyet birliği de varlık yitimine uğradı. Beş büyük Türk halkı bağımsızlıklarını ilan ederek kendi bayraklarını Birleşmiş Milletler binasının önüne dikmeyi başardılar.

Son dönemde kültürel konularda önemli çalışmalara imza atan, tanınmış şair ve RFE / RL muhabiri Zayırbek Acimatov 44 yaşında (29 Nisan 2020) hayata gözlerini yummadan önce yazdığı şiirinde “satmayan ve satılmayan bir Kırgız” olduğunu vurguluyordu. “Atalarının değerlerini” koruyan şairin bu ifadeleri bağımsızlık sonrası Kırgızistan toplumu içinde tartışılan konulardan biriydi. Cengiz Aytmatov da 2008’deki ölümünden önce yayınlanan *Dağlar Devrildiğinde-Ebedi Gelin* kitabında bu konuya temas etmişti (Aytmatov, 2007). Acimatov’un “Ben – Kırgız’ım” diye haykıran şiirine bir göz atmakta fayda görüyoruz.

Мен — кыргызмын!	Ben Kırgız’ım!
Мен — кыргызмын, сатылбаган, сатпаган! Мен — кыргызмын, баба наркын сактаган! Ата Журтка жасасам деп бир эмгек	Ben- Kırgız’ım, satılmayan, satmayan! Ben- Kırgız’ım, atalarımın değerlerini koruyan! Ata Yurda versem deyip bir emek
Ар күн сайын «Чоң казатка» аттанам.	Her gün "Büyük sefer için" atlanırım.
Мен — кыргызмын, асман-жерге жашташмын! Эзелкимин, келечекмин, максатмын. Кылы дагы кыйшайганын каалабайм Кырчылдаган «КЫРГЫЗ» деген жакшы аттын!	Ben- Kırgız’ım, toprakla yerle yaşıtım! Ezelîyim, ebediyim, maksadım. Kılına bile zarar gelsin istemem "Kırgız" denen güzel adın!
Мен — кыргызмын, түгөнөөрдө түтөгөн! Мен — кыргызмын жок болордо күчөгөн! Мен — кыргызмын, тарыхым бар, тилим бар, Мезгилдин да ой-чуңкурун түзөгөн.	Ben- Kırgız’ım, tükeneyeğinde tüten! Ben- Kırgız’ım yok olacağıнда güçlenen! Ben- Kırgız’ım, tarihim var, dilim var, Zamanın da düşünce dünyasını oluşturan.
Мен — кыргызмын, жөнөкөймүн, улуумун! Мертинтпеген эчен азап, улуумун. Кылымдарга улап кетер дагы да Кыргызмын мен, эр Манаска муунмун! (Acimatov: https://kmb3.kloop.asia : 21.02.2021)	Ben Kırgız’ım, sadeyim, uluyum! Bükülmeden hiçbir sıkıntıda, uluyum. Asırlarca yaşayıp gider daha da, Kırgız’ım ben, kahraman Manas’ın torunuyum!

Bu ve buna benzer yüzlerce şiir veya sanat eseri 1991’in sonunda kazanılan siyasi bağımsızlığı izleyen yıllarda kaleme alındı. Hatta komşu ve kardeş Kazakistan’da 12 Nisan 2017’de zamanın Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev bir makale yayınlarak ülkede “Ruhani veya milli uyanış”ın reçetesini sundu. Bu bir gelecek vizyonuydu ve sadece Kazakistan için değil bütün Türk Cumhuriyetleri için de geçerli idi. Yazarlar ve diğer sanatçılar da boş durmamış satırlarında “bağımsızlık” heyecanını yaşadıkları bir edebiyat vücuda getirdiler. Bu durum çeyrek asırlık bağımsızlığın edebiyata ve sanata yansımaları idi. Kırgızistan Cumhuriyeti’nin akademisyen, yazar ve şairlerinden Sovyetbek Baygazyev

2007’de yayınladığı antolojisine aldığı şiirlere “Zincirden boşanan ruhun şiirleri” adını verdi.

2. 5. Kırgızistan ve “Zincirinden Kurtulan Ruhun Şiiri”/ “Milli Kimlik”e Giden Yol

Esaret zincirinden ruhlarını kurtaran Kırgız şairler şiirlerinin satırlarına “millî ruhu” sindirdiler. Bu şiirleri bir araya getiren de Sovyetbek Baygazyev oldu. Dilbilimci Kıyal Taciyeva, Baygazyev’in şiir derlemesi kitabı için önemli ipuçları vermiştir. Taciyeva, hayat denilen uzun yolculukta halka rehberlik eden şiirlerin Baygazyev’in yüreğinden kopup geldiğini yazmıştır.

Kırgızistan’ın yaslandığı büyük dağ silsilesinin bir parçası ve zirvesi yılın her vakti karlı olan Ala Too’nun Kırgız halkı için anlamı büyüktür. Ülkeye hayat veren bu yüce dağın karlı zirvesine has Caabars’ı büyük yazar Cengiz Aytmatov’un son romanına da konu olmuştur. Tıpkı zincirlerini koparan ve esarete başkaldıran Gülsarı gibi bu zavallı Caabars da yok olmanın eşiğindedir. Gülsarı’nın halkına ve kimliğine karşı sorumsuz ve duyarsız Kolhoz başkanının hayatı başarılarla dolu doru atı kısırlaştırması gibi vatan topraklarının zenginliği ve sembolü olan Caabarsların para karşılığı safari yapan zengin yabancılara peşkeş çekilmesi neslinin tükenmesine sebep olacaktır. Gülsarı gibi Caabars’ın da Kırgız halkını temsil ettiği düşünüldüğünde durumun vahameti ortaya çıkmaktadır.³

Sovyetbek Baygazyev “Ala Toom menin cürөгүм” (Ala Too benim yüreğim) başlıklı şiirinde Kırgızların tarihlerini Sovyet döneminde unutmasını eleştirmekte ve buna üzülmemektedir. Sovyet zamanında öyle vakitler olmuştur ki Kırgız halkı Stalin yerine varlık ve bellek mekânı olan büyük ve uzun destan kahramanı Manas’ın yerine koymuştur. Halk kutsal dağ Ala Too’nun zirvelerine bakmak yerine gözlerini Moskova’ya çevirmiştir. Bu durum şair Baygazyev’in bu şiiri ile dile getirilmiştir. Şair Sovyetler döneminde uygulanan Ruslaştırma politikasına da karşı çıkmakta ve artık bu durumun değişmesi gerektiğini düşünmektedir. Baygazyev şiirinde Moskova üzerinden Rusya ve Rusların dostluğunun sorgulanması gerektiğini belirtir. Ayrıca önemli bir öneride de bulunur: “Kırgızların hayatın her alanında ileriye adım atabilmesi için Moskova’yı takip etmek yerine, kendi köklerine, öz benliğine bakması, önce kendini tanıması, gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurması gerektiğini dile getirmektedir.” (Aşlar, 2020: 109-134)

Ала-Тоом- менин жүрөгүм!	Ala Too benim yüreğim
Манас баба эстен чыгып, Сталинди ата деп, Тар заманда башы адашып, кыргыз чыны, жүдөдү. Россия бир боор энем болот мага кандайча? Ырдап жүрдүк кыргызымдын Москва деп жүрөгү. Бурадар эй, кандай гана жагдайга туш болбосун,	Manas Ata akıldan çıktı, dedik Stalin’e baba, Zorda akı karışan Kırgızlar bıkıp usanmadı hala. Nasıl olur bu, Rusya akrabaymış bana? Şiirler yazdı Kırgız’ım Moskova, Moskova. Bak birader, her çeşit iş çıkar karşına, gelir başına...
Айныгыс шарт-түптүү калктын ар намыс деп күйөрү. Кыргызымдын энеси да, жүрөгү да - Ала-Тоо! Бирөө гана эч нерсеге алмаштырбай сүйөрү.	Sözünün eridir köklü halkım ar namusta hassastır, Kırgız’ımın anası da mayası da yüreği de Ala Too’dur. Hiçbir şey yerini tutamaz, sevdiği tektir,
Кең Москва-орустардын согуш турган	Büyük Moskova Rusların çarpan kalbidir,

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Aytmatov. *Gülsarı*. Çev. Refik Özdek. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2020; Cengiz Aytmatov. *Dağlar Devrildiğinde / Ebedi Nişanlı*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2007.

жүрөгү,
Биз Русту төш айкашкан дос деп санап
жүрөлү.
(Baygazyev, 2007: 87)

Biz Rusları can ciğer dostumuz zannederiz,
nedendir!

3. Baygazyev ve Kırgız Millî Kimliği

Araştırmacı akademisyen Halit Aşlar'ın değerlendirmesi ile "Kırgızistan'da özellikle son dönemlerde yetişen genç nesil edebiyatçılar vatan, bayrak, ana dil, memleket sevgisi" üzerine şiirler yazıyorlar. Baygazyev ise şiirleriyle bu genç şairlere rehberlik görevini üstlenmiş görünüyor. Özellikle *Kartalın Gözyaşları* ve *Yalnız Kayık* kitabında topladığı şiirleri bu sorumluluğu fazlasıyla yerine getiriyor. Ülkede yükselen manevî duygular ve özellikle de millet olma yolunda yapılması gerekenler bu tecrübeli şairin dizelerinde yerini alıyor. Şiirleri genel bir tasnife tutmak bile bu söylenenleri gözler önüne serecektir. (Aşlar, 2020: 109-134)

Şair

Акын/Şair

Окурмандын бунту/Okur devrimi

Акын мүнөзү/Bir şairin karakteri

Ушундай адамдын мен.../Böyle bir insanım ben

Kimlik Sorgulama

Сен кимсин?/ Sen kimsin?

Козголоң/ Ayaklanış

Vatan

О, Тууган жер!/Hey, doğduğum yer!

Ата журтум!/Ata yurdum!

Ата журтум!/Ata yurdum!

Алыстагы сагыныч/Uzaktaki özlem

Ала-Тоо жөнүндө элегия/Ala-Dağ için ağıt

Ana Dili/Kırgız Dili

Эне тилим!/Ana dilim!

Din/İslam

Ак-Талаам!/Hak Tealam!

Абийир соту/Vicdan mahkemesi

Атуулдун ыры/Halkın şiiri

Kırgız Kimliği

Кимдер айтат ушу бизди улут деп?/Kimler bize ulus der?

Кайда барам?/Nereye giderim?

Кыргыздардын ыры/Kırgızların şiiri

Ойгонгон көчмөндүн монологу/Uyanan göçmenin monoloğu

Кыргыз/Kırgız

3. 1. Şair

Sovyetbek Baygazyev'in her şeyden önce bir akademisyen olduğunu söylemek yerinde olur. Özellikle milli eğitimde okuyan öğrenciler için hazırladığı kitaplarda Kırgız halkının kültürel değerlerini bütün Türk halklarının ortak mirası olan Orhun Yazıtlarından başlatan kitapların yazarıdır. Bunun yanında şairliği ön plana çıkar. Bu niteliğinden dolayı öncelikle şairin "şair" tanımını ve "milli duygularla coşan" ve nihayet "bağımsızlığa giden yolda zincirlerini kıran ruh"un şiirlerini yazdığını gözlemliyoruz. Onun gözünde şair olarak kendisini "azgın bir at, ayağında demir zinciri, eyerlenmeyi sevmeyen" bir karakter ile betimliyor. Hele şiirine "azgın" olarak gösterilen "at" ile başlanması önemli;

çünkü arkasından gelen “ayağında demir zinciri ve eyerlenmeyi” sevmeyen bir “at” olması Kırgız edebiyatını ve özellikle Cengiz Aytmatov’u yakından tanıyanlar için bunların bir “özgürlük” manifestosu olduğunu kabul eder. “Kartal” da tıpkı Aytmatov’un zincirlerini sevmeyen ve özgürlük için onları kıran ve Sovyet rejiminin temsilcisi olan Kolhoz başkanı tarafından sonunda “iğdiş” edilen Gülsarı gibi esarete boyun eğmeyen bir kuştur. Baygazyev’e göre şair “kartal gibi özgür uçan istediği gibi kanat” çırpır. Mekânı yüksek dağlardır, geniş alanlardır, uzak diyarlardır tıpkı Kırgız halkı gibi. Tanrı dağlarının uzantısı Ala Too’ya yaslanmış ve onun eteklerinde yurt kurmuşlardır. Özgür ruh “harika”dır ve “derin sırlı bir bilmece” gibidir. Ruhu özgür olan ve ar-namusu ile yazan şairler Baygazyev için kıymetlidir ve bunun aksi durumda ise şair “o gün ölür!”

Акын	Şair
Акын деген - азоо аргымак, тушамышты, токулганы сүйбөгөн, Акын - бүркүт эркин учкан каалагандай чабыттап.	Şair denilen, azgın bir at, ayağında demir zinciri, Eyerlenmeyi sevmeyen, Şair- kartal gibi özgür uçan istediği gibi kanat çırpın.
Жан дүйнөсү керемет бир, терең сырлуу табышмак, Мекени анын бийик тоолор, кең мейкиндер, алыс жак.	Ruhu harika, derin sırlı bir bilmece, Onun mekânı yüksek dağlar, geniş alanlar, uzak diyar.
Ырас кээ акын тотукуштай, кармап келип үйрөтсөн, Тор ичинде, айтканыңды сайраганга көнөт ал. Эркин духтан, ар намыстан бүткөн акын чыныгы, Мындай шартка туш болсо эгер, ошол күнү өлөт ал! (Baygazyev, 2007: 52)	Doğru, bazı şairler papağan gibi, tutup getirir ne öğretsен, Pat diye içindekini, söylediğini ötmeye alışkındır. Özgür ruhtan, ar namuslu olan asıl şairdir, Bu şarta denk gelse eğer, o gün ölür o!

Baygazyev genel olarak “şair”i betimledikten ve “ar-namusuyla özgürce düşüncesini söyleyen”leri tasvir ettikten sonra “bir şair karakteri” çizerken aslında kendi karakterini ortaya koymaktadır. Bir taraftan “yabani bir at” gibi esarete boyun eğmeyen, ayaklarını zincire mahkûm ettirmeyen bir karaktere sahipken belki de şartlar gereğince doğa içinde en kırılgan, en zayıf, en güçsüz ve korunmasız “serçe dilli” şair olarak görür kendisini. Buna rağmen ülkesinin, halkının gerçeğini dile getirmek için bunu göze alır; çünkü onun için “şair” hayatın gerçeğidir. Gerçekleri dile getirmek ve hayatın eğriliğini düzeltebilmek için de içindeki sessizlik “çığlık”a dönüşüyor. Eğriyi ve doğruyu dile getirdiği için de şiirinin “yükseklerde” uçtuğunu belirtiyor.

Bir taraftan da “Okur devrimi” şiiriyle kalıplaşmış ve başkasının sözlerini tekrarlayan şiirler ve şairlerden de bıkip usandığını belirtiyor. Şair, şiirlerin aynı konulardan bahsetmesinden, şairlerin parlak fikirlerini dile getirmesinden hoşlanmadığını vurgulamaktadır.

Окурмандын бунту | Okur devrimi

<p>Кереги жок мага ырлардын, Тарпы чыккан темалардын үстүндө, Таз жорудай айланган. Керек эмес акын мага, Алкактардын кучагына жашынган. Керек эмес ырлар мага, сулууланган, жылтылдаган, жылмаланган, жышылган. Окубайм мен ойлорунду, Адабияттан адабиятка, көчүп жүрүп «жыртылган». (Baygazyev, 2007: 64-67)</p>	<p>Bana lazım değil şiirlerin, Harap olan konuların üstünde, Akbaba gibi döndü. Lazım değil şiir bana, Çerçevelerin kucağına saklanan. Lazım değil şiirler bana, Güzelleşen, Parlak, cilalı, sararıp solmuş. Okumam ben fikirlerini, Edebiyattan edebiyata, Göçüp giden "yırtılmış".</p>
---	--

Sovyetbek Baygazyev "Bir Şairin Karakteri" adlı şiirinde şairin birtakım özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulayarak şairliğindeki heyecanını yabancı bir ata, şiirlerinin dilinin coşkunluğunu da serçeeye benzetmiştir.

Акын Мүнөзү	Bir Şairin Karakteri
<p>Акынмын мен азоосундай жылкынын, Толкуп турган торгой тилдүү ырчымын. Тоолук журтум сага арналган «ыр чыным». Жазамын деп бу жашоонун чындыгын, Түзөймүн деп бу турмуштун кыйшыгын, Жоготкомун жан дүйнөмдүн тынчтыгын. Ырдайм даңктап касиетин мыктынын, Жамандардын жалган, арам, кынтыгын (Baygazyev, 2007: 34-35)</p>	<p>Şairim ben yabancı bir at gibi, Heyecanlanan serçe dilli şairim. Dağlı yurdum senin için "şiir gerçeğim". Yazıyorum diye bu hayatın gerçeğini, Düzelteyorum diye bu hayatın eğriliğini, Kaybettim ruhumun sessizliğini. Şiir söylüyorum yüceltip kerametın güzelliğini, Kötülerin yalan, haram, noksanını-</p>

Diğer taraftan da şairliğinin ötesinde nasıl bir insan olduğunu da yine şiirle dile getiriyor. Tıpkı Cervantes'in Don Kişot karakterinin yel değirmenleri ile savaşması gibi dünyayı uyarmaya çalışmasını, her adımda mezarları görmesini sorguluyor. Sanki fildişinden kule kurmakta olmasını, hayat için ilahiler yazmasını sorguluyor. Bu sorgulamanın cevabını da son dizesinde dile getiriyor ve "ölürken ölümü yeneceğine" olan inancını vurguluyor.

Ушундай Адаммын Мен...	Böyle bir insanım ben...
<p>Эмне үчүн куруп жатам зор мунара, Эртең мен о дүйнөнү көрбөчүдөй. Ушундай адаммын мен. Акыретке Көзүм жетип турса да кетериме. Курамын мунараны, ишенем мен, Өлүп жатып өлүмдү жеңериме! (Baygazyev, 2007: 60)</p>	<p>Neden kuruyorum zor bir kule, Yarın o dünyayı görmeyecekmiş gibi. Böyle bir insanım ben. Ahirete İkna olsam da gideceğime. Kururam kuleyi, güveniyorum ben, Ölüyorken ölümü yeneceğime!</p>

Şair Baygazyev, zincirden kurtulan ruhuyla sorular sormaya ve kendisini sorgulamaya devam ediyor. Bu defa daha derin ve anlamlı sorular soruyor kendi kendine ve "sen kimsin?" diyor. Bu soru ile kendilik ve kimlik bilincine yükselişin işaretlerini veriyor.

3. 2. Kimlik Sorgulama

“Sen kimsin?” sorusunun okuyucuyu “kimliğini unutan” yani günümüz ifadesiyle “ötekilemiş” ve Manas’ın anlatımıyla “mankurt”laşmış kişileri düşünmeye zorluyor. Nitekim son iki dörtlükte Cengiz’in “mankurt”u derken aslında Manas Destanı’ndaki “mankurt”lara sesleniyor. Eleştirinin dozunu çok artırıyor bu şiiri ile. Tarihini neden unuttuğunu soruyor; çünkü tarihini yani geçmişini unutan geleceğini de inşa edemez. Kökünü ve mensubu olduğu milleti soruyor. Başka bir dilin bayrağını dalgalandırmasını eleştirirken hem ana dilini unutmasını hem de Rusçayı bayraklaştırmasını yeriyor. Dilin kuruması dinin de kimliğinde, kültürün de kuruması anlamına gelmektedir. Şair bunun bilincinde olarak sorular sormaya devam ediyor. Bozkırda rüzgârın önünde oradan oraya sürüklenen otlar ile özdeşleştiriyor.

“Marlboro” imiş şapkanın sloganı, Çince harfler, elbisenin arkası! Göğsünde Hristiyan sembolü, Arsız ey, nerede Kırgız namusu!” Bunlar çok ağır ithamlar ve hayatın gerçeğini yazdığını, bunu da ancak şiiri ile yapabildiğini söyleyen Baygaziyeu için de ağır olsa gerektir. Muhtemelen gençlere olan itimadını ve inancını yitirmiş olmalıdır. Yoksa böyle bir dörtlüğün yazarken bile şairi çok rahatsız etmiş olacağını tahmin etmek zor değildir.

Kırgız geleneğinin kaybedilmesi de kimliksizleşme yolunda önemli bir aşamadır. Gelenekleri devam ettirecek olan Kırgız kızlarının kelime anlamında olmasa da metaforik olarak zehirlendiğini ifade ediyor.

Bulut gibi köksüzlük ve kendisini Manas ataya bağlayacak “kutsal” değerlerini kaybetmiş olduklarını söylüyor. Kendi değerini, değerlerini ve geleneğini bilmeyen “yürüyen köle”lere benzeyen “mankurt” olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Şair Baygaziyeu başkalarının fikirlerini hiç üzerinde düşünmeden kabul edenleri “bozkırdaki çalı gibi yuvarlanan” Kırgız halkının dikkatine sunuyor. Onları uyandırmak ister gibi yazdığı şiirle “Sen Kimsin?” sorusunu sorarak kim olduklarını düşünmelerini istiyor. 20. Yüzyılın başında da Kazak halkının tanınmış şairi ve reformcusu, Alaş üyesi Mircağıp Dulatulu da “Uyan Kazak!” başlıklı bir şiir yazmıştı.

Bir asır sonra da aynı tonda ve konuda şiiri Baygaziyeu’de buluyoruz. Sanki Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel* romanını (Aytmatov, 1991) hatırlatıcısına önemli bir soru soruyor:

Сен Кимсин?	Sen Kimsin?
Тарыхыңды неге сен эй, унуттуң? Тегин кайсы, кайсы сенин улутуң? Өзгө тилдин желбиретип байрагын, Өз жериңде эне тилиң куруттуң.	Hey, sen tarihini neden unuttun? Kökün ne, hangi ulustansın? Başka dilin dalgalandırıp bayrağını, Kendi yurdunda ana dilini kuruttun.
Кайда тууруң, кайда сенин очогуң? Карагын эй, камгак болуп кайда учтуң? Темселейсиң таалай издеп чет жактан, Мекен туруп, мекениң жок байкушсуң.	Nerede senin yurdun, nerede senin ocağın? Bak ey bozkırdaki çalı olup nereye uçtuң? Geziniyorsun mutluluk arayarak yabancı ellerde, Vatanın duruyor, vatani olmayan zavallısın.
“Мальборо” экен калпагыңдын урааны, Кытай тамга – көйнөгүңдүн далысы! Көөдөнүңдө христиандар символу, Ары жок эй, кайда кыргыз намысы! (Baygaziyeu, 2020: 56-57)	"Marlboro" imiş şapkanın sloganı, Çince harfler, elbisenin arkası! Göğsünde Hristiyan sembolü, Arsız ey, nerede Kırgız namusu!

Bu şiir ile birlikte “Sen kimsin?” diye başlayan sorgulama isyana kadar gidiyor şair

Baygaziyeв'in dizelerinde. Kalıplara hayatları hapsedilen "mankurtlar" kucağında "mutluluk" bulmasını eleştiren şair, özünü ve benliğini yitirmiş, ruhunu esarete teslim etmiş olanları "kendi fikri, kendi yüzü olmayan mahluk" olarak niteliyor. Kişinin kendi fikrinin olmaması, Sovyetler döneminin meşhur şiarı "sen düşünme, ye iç ve hayatını yaşa" yani "biz senin yerine düşünürüz"ün iz düşümü olarak görmek mümkündür.

Türk edebiyatında şair Orhan Veli Kanık'ın "Düşünme, Arzu et sade! Bak, böcekler de öyle yapıyor" mısralarını hatırlatmaktadır. Diğer taraftan da yüzünün olmaması yine okuyucuları Sovyetler Birliği dönemine götürmektedir. Bilindiği gibi yetmiş yıllık rejimin yaratmaya çalıştığı köksüz, tarihsiz, kimsesiz, kimliksiz yani "yüzü olmayan insan" anlamına da gelebilecek X-fert yaratma veya üretme çalışmalarını sürdürmüştür. Bu x-fert yetiştirme programı Cengiz Aytmatov'un *Kassandra Damgası* romanında ayrıntıları ile işlenmiştir (Aytmatov, 1997). İlişikteki "Ayaklanış" şiirinin ana fikri de şairin isyan eden ruhunun şiire yansımaları olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır: "Sakinleşmez yeni uyanan benim ruhum, Kıracağım şimdi senin zincirini..."

Козголоң	İsyan
Өз ою, өз жүзү жок макулукка, Алдыртан акылдуулар күлмөк экен. Үңүлдүм бул дүйнөнүн түп жагына, Түпкүрдөн көрдүм сенин боштугунду. Канчалар мен өңдөнүп энөө жүрүп, Койнуңда көрүп жатат зордугунду. Түшүндүм сенин бакыт дегендерин, Чынында бакыт эмес экендигин. Бакытты башка жактан издөө үчүн, Аттанып тереңдерге кетем бүтүн. Калыбыңда калат деп үмүттөнбө, Ардактайм соңку келген ишенимди. Тынчтыпайт жаңы ойгонгон менин духум, Талкалайм эми сенин кишениңди... (Baygaziyeв, 2007: 60)	Kendi fikri, kendi yüzü olmayan mahluka, Uzaktan akıllılar gülecekti Bakıp kaldım dünyanın dip tarafına, Uzaktan gördüm senin boşluğunu. Ne zamandır ben benzeyip saf yaşayıp, Koynunda görüyor zorluğunu. Anladım senin mutluluk dediklerinin, Gerçekte mutluluk olmadığını. Mutluluğu başka yerde aramak için, Atlanıp derinlere giderim bugün. Önceki gibi kalır diye ümitlenme, Saygı duyarım son gelen inanca. Sakinleşmez yeni uyanan benim ruhum, Kıracağım şimdi senin zincirini...

Bu uyanış veya "ayaklanış" şiiri ile birlikte şairin "Kırgız millî kimliği"nin parçaları veya bütünü oluşturan unsurlarını ele alan şiirleri de dikkat çekiyor. Mesela ortak yaşam alanı olan ve kavram olarak "vatan" adı verilen toprak parçası üzerine dikkate değer şiirler yazıyor.

Şairin günlük hayatta görüp ve tecrübe ettikleri onu rahatsız eder. Bir taraftan örnek olarak verdiği Gürcü halkını, Özbek halkını, Uygur halkını ve Türkiye Türklerini kendi milletlerine bağlılıkları için överken Kırgız lokantasında "komuz" da kavala benzer millî çalgı olan "çoor"un olmadığından ve Batı müziği çalındığından dertleniyor. Özbek kafesinde halkın büyük değer verdiği devlet adamlığının yanı sıra ilim adamlığı ile de tanınan Uluğbek'in ismi yazarken Kırgız kafesinin üstünde "Monte-Karlo" yazmasından şikâyet ediyor. Bu durumda şiire başlık olarak koyduğu "Kimler bize ulus der?.." sorusunu soruyor.

Кимдер Айтат Ушу Бизди Улут Деп?..	Kimler Bize Ulus Der?..
Грузиндер, өзбектер, уйгурлар, Нере ушунча улутуна бек турат? Кафесинде музыкасы алардын. "Уйгур", "уйгур", "өзбек", "өзбек" деп турат.	Gürcüler, Özbekler, Uygurlar, Neden bu kadar millete bağlıdır? Kafesinde müziği onların. "Uygur", "Uygur", "Özbek", "Özbek" diyedir.

Ашканасын аттап кирсең, кыргыздын, Комуз да жок, чоор да жок. Батыштын музыкасы кулак-мээни жеп турат.	Restoranına girsen, Kırgız'ın, Komuz da yok, çoor ⁴ da yok. Batı'nın Müziği kulağı tırmalar.
Бишкектеги кафесине түрк тууган, Стамбулдун атын койду улук деп. Өзбектин кафесинин үстүндө, Жазылыптыр бадырайып Улукбек. Кыргыздыкы "Монте-Карло" аталат, Кимдер айтат ушу бизди улут деп... (Baygazyev, 2020: 58)	Bişkek'teki bir kafeye Türk akraba, İstanbul'un adını koydu harika diye. Özbek'in kafesinin üstünde, Yazılmış kocaman Ulukbek. Kırgız'ı "Monte-Karlo" diye adlandırır, Kimler der bize millet diye...

Peki bu durumda şair nereye gidecektir?.. Millî değerlerin “değersizleştirilmesi”nden rahatsızlığını dizelerine taşıyor. Masumiyeti arzuluyor, Talas tarafına mı yoksa Manas tarafına mı kaçacağına, gideceğine karar veremiyor. Fakat gidip gördüğü bu kutsal mekânların da değersizleştirildiğini söylüyor.

Кайда Барам?..	Nereye Giderim?..
Тумчугам нарксыздыктын туманында. Актыкты эңсеп, батамын кусалыкка. Бу көрөкчө, кетсемби Талас жакка! Качсамбы, айкөл атам Манас жакка!	Boğuluyorum değersizliğin dumanında. Masumiyeti arzulayıp, batıyorum hasrete. Buna göre, gitsem mi Talas tarafına! Kaçsam mı, ulu atam Manas tarafına!
А бирок ал жакты да барып көргөм, Баягы нарктуулуктун заманы өткөн. Бийлик, байлык талашып, майдаланып, Пенделерде бабанын калысы өчкөн... ***	Ama orayı da gidip gördüm, Eski değerini kaybetmiş. Güç, zenginlik tartışıp, parçalanıp, Kullarda atanın adaleti bitmiş... ***
Күн санап ыймансыздык барат күчөп, Ысык-Көлдүн ичинде шайтан сүзөт... Кайда барам, адалдыкты кайдан табам? Чын айтам, чыдай албайм мындай жерге. (Acimatov, http://www.sayasat.kg/kg/aldyn-ala-taldoolor/65385 , 01.02.2021)	Gün geçtikçe edepsizlik aldı başını gitti artarak, Issık Göl'ün içinde şeytan yüzüyor... Nereye giderim, adaleti nerede bulurum? Gerçekten de dayanamıyorum böyle yere.

3. 3. Vatan

Millî kimlik oluşumunda “vatan” veya “ana vatan” önemli bir yer tutar. Kimlik oluşumu üzerine önemli çalışmaları olan Anthony Smith *Milli Kimlik* kitabında insanın doğduğu ve yaşadığı toprakları kimlik bilincinin yerleşmesinde önemli bir unsur olduğunu belirtir (Smith, 2014). Smith'e göre toplumsal veya kültürel kimliği oluşturan unsurların başında “ortak bir tarihsel toprak yahut yurt kavrayışı” gelir. “Vatan” olarak da tanımlanan ortak yurt anlayışını “ortak mitler veya tarihî bellek” takip eder. Dil, gelenek-görenek, örf-âdet, giyim kuşam gibi unsurlar ise Smith'in tanımladığı “kültür” içinde değerlendirilebilir. İlk birleştirici unsur “vatan” olduğuna göre Baygazyev de doğduğu coğrafyadan başlayarak yurdun dört bir yanını dolaşır.

Şair “Kurban olayım doğduğum yer, ne oldun, neden böyle gittin rengin solup” sorusunu soruyor.

⁴ çoor: Bir çeşit müzik aleti, kaval.

Bu soru ile muhtemelen şair Baygaziyeв 1916 yılındaki “Ürkün” olayını hatırlatıyor; zira “kaç can gitti uzak geçitler geçip...” ifadesi bu uzak hatırayı hatırlatıyor. Menşevikler ve Bolşevikler arasında sıkışan, baskıya ve esarete başkaldıran Kırgızların bazıları yurtlarını, ana vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Bunu da şairin gençlere tarihlerini ve vatanlarını unutmamaları için uyarı olarak değerlendirmek mümkündür. Öncelikle şairin doğduğu yer için yazdığı şiire bakıldığında “yerel milliyetçilik” denilebilecek betimlemelerin ve hatırlamaların olduğunu görmek mümkündür. Şairin bu başlangıç ile birlikte Kırgız halkının vatan edindiği toprak parçasına geçtiği açıkça hissedilmekte. “Şair Kurban olayım doğduğum yer, ne oldun, Neden böyle gittin rengin solup” dizeleriyle vatanı kişileştiriyor ve daha da kötüsü içinde bulunduğu durumu daha iyi anlatabilmek için onu “hasta” bir kişi olarak betimliyor. Hâlbuki şairin vatan toprağında veya daha kişisel olarak “doğduğu topraklar”da aradığı ise “... o toprakların hazinesini kazıp, zenginlik-mutluluk”tur. Fakat “... Kaç can gitti uzak geçitler geçip... Vatanına tekrar dönüp gelmediler” mısralarıyla vatanın metruk hâle geldiğini ifade ediyor. Şiirden dizeleri vermek gerekirse:

O, Тууган Жер!	Hey, Doğduğum Yer!
Чиркин ай, күчү турса толуп-ташып, Туйтунбай тууган жердин кенчин казып, Байлык-бакыт табам деп бөтөн жактан, Канча жан кетти алыска ашуунду ашып... Тууруна кайра айланып кайтышпады - (Baygaziyeв, 2007: 4)	Ah zavallı, gücü bitse dolup taşarak, Doymadan doğduğun yerin hazinesini kazıp, Zenginlik-mutluluk bulurum diye yabancı yerden, Kaç can gitti uzak geçitler geçip... Vatanına tekrar dönüp gelmediler-

Baygaziyeв’in eğitimci yönünün şairliğinden önce geldiğini belirtmek gerekiyor. Hayat hikâyesinde bunu görmek mümkün. Sulayman Rısbayev’in “Millete böyle hizmet ediyor!” başlıklı makalesinde (<https://kmb3.kloop.asia/2011/10/25/ulutka-ushintip-ky-zmat-ky-lat/> 02.01.2021) naklettiğine göre “Kırgız çocuğunun kişisel bilincini artırmak için pedagojik fikirlerinden de ilham alan öğretmen B. İsakov “Yüzyılın sonunu neslin sonuna anlatacak bir gazeteci, üstün nitelikli vatandaş” diyerek şaire büyük değer vermektedir.

Baygaziyeв’in “Ata Yurdum!” başlıklı şiiri bestelenmiş ve çocuk korosunda seslendirilmiştir. Çocuklar için yazıldığı düşünüldüğünde onlarda bir “millî bilinç” oluşturma veya mevcut olanı da harekete geçirme niyetinin olduğu gözlemlenebilir. Aşağıda verilen şiirde de görüleceği gibi şair, Sonköl-Narın ile başlıyor, yüksek değer verdiğini “şerefim” diyerek ifade ediyor. Manas’ı da zikrederek Talas’ı kanadı olarak görüyor. Batken, Oş, Celalabad, Sarı Özön, Çüy ve nihayet Issık-Göl ile birlikte Ala Too’yu dizelerine yerleştiriyor. Kırgız halkının “vatan” dediği toprakların önemli mekânlarını şerefim, kolum-kanadım, zenginliğim, gururum, dünyam, dağım, ruhum, aydınlık gündüzüm, kutsal yerim ve çarpan yüreğim sıfatları ile tavsif ediyor. Bunlar yetişkinler için bir şey ifade etmese de çocukların bilincinde yerlerini alacağını söylemek yanlış olmaz.

Ата Журтум!	Ata Yurdum!
(Балдар хору)	(Çocuk Korosu)
Атактуу Соңкөл - Нарыным - Алдырбас бийик намысым! Жердеген айкөл Манасым, Таласым - менин канатым!	Ünlü Sonköl-Narın'ım- Benim yüksek şerefim! Yaşayan güzel Manas'ım! Talas'ım-benim kanadım!
Баткеним менин байлыгым - Бактыга бүткөн бар дүйнөм!	Batken'im benim zenginliğim- Mutluluğu tamamlayan var dünyam!

Ордолуу Ошум - опол тоом! Жалалабат - жан биргем!	Köklü Oş'um- büyük dağım! Calalabat- ruh birliğim!
Сыймыктанам, сүйөмүн, Сары Өзөн Чүйүм - тирегим! Ысыккөл сенсин - карегим! Соолбос өмүр мүрөгүм!	Gurur duyuyorum, seviyorum, Sarı Özön Çüy'üm, direğim! Isikköl sensin- gözbebeğim! Bitmez hayat ışıgım!
Түндүгүм менен Түштүгүм! Сен барда жарык күн-түнүм! Алатоом - ыйык түнөгүм, Бишкегим - соккон жүрөгүм! (Baygaziyeu, 2007: 84)	Kuzeyim ile Güneyim! Sen varken aydınlık gündüzüm gecem! Ala Too'm- kutsal yerim, Bişkek'im- çarpan yüreğim!

Baygaziyeu için vatanının toprağının her bir parçası çok değerlidir. "Aya yurdum" adlı şiirinde Baygaziyeu vatanına olan sevgisini ve bağlılığını doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine, şehir şehir dile getirmektedir. Baygaziyeu bu şiirinde yetişkinlere hitap etmektedir. Celalabad, Sarı Özön ve Çüy bereketi, Arslanbab temiz yeri temsil ederken dizelerde diğer mekânlar da taşıdıkları imgesel ve simgesel değerlerle yerini alıyor. Şair şiiri Ala Too ile bitiriyor. Son bölümde "Ata yurdum-Ala-Too'm, Beşiğim, kutsal vatanım! Sensiz yetim biriyim, senin için ateş gibi yanarım, senin için ömür sürerim, sensin çarpan yüreğim!" derken Ala Too'ya verdiği önemi gösteriyor.

Ата журтум!	Ата yurdum!
Кутманым Жалал-Абадым - Жаныма өзүң дабасың. Арсланбабым аруу жер, Ата журтка нур чачып, Ак жылдыз болуп жанасың. ***	Bereketim Calal-Abad'ım- Canıma sen devasin. Arslanbab'ım temiz yer, Ata yurda ışık saçıp, Beyaz yıldız olup yanarsın. ***
Бабамдан калган белегим Орошон Ошум-тирегим, Көтөргөн намыс желегин. Сулайман тоом - улугум Өзүң менен улуумун! ***	Atamdan kalan hediye Oroşon Oş'um-direğim, Kaldırdı şeref bayrağını. Süleyman Dağı'm- benim büyüğüm Seninle uluyum! ***
Көрсөм деп үзбөй күдөрүн, Баары эңсейт тоонун чүрөгүн. Ысык-Көл кыргыз бермети, Өзүңдү жандай сүйөмүн, Соолбос өмүр мүрөгүм! ***	Görsem diye kırmadan ümidini, Herkes özler dağın kalbini. Isık-Göl Kırgızistan'ın incisi, Seni canım gibi severim, Bitmez yaşama isteğim! ***
Ата журтум - Ала-Тоом, Бешигим, ыйык түнөгүм! Өзүңсүз жетим бирөөмүн, Өзүң деп оттой күйөмүн, Өзүң деп өмүр сүрөмүн, Өзүңсүз соккон жүрөгүм!	Ata yurdum- Ala Too'm, Beşiğim, kutsal vatanım! Sensiz yetim biriyim, Senin için ateş gibi yanarım, Senin için ömür sürerim, Sensin çarpan yüreğim!

Baygaziyeve, 2020: 4-5)

Şiirin son dizelerinde Ala Too'ya biçtiği değeri anlatan şair daha sonra onun için bir de "ağıt" yakıyor. Aslında şair kendisinden sonra yalnız kalacak olan Ala Too için üzülen. Kötü kader onları bir gün ayıracağını düşünen şair, rüyasında bile ondan ayrılrsa Ala Too'nun ruhunun gelip kendisini özlemle yokladığını söylüyor.

Алыстагы Сагыныч	Uzaktaki Özlem
(Чет өпкөдө жүргөн кыргыздын ыры)	(Yabancı ülkede yaşayan Kırgız'ın şiiri)
Ала-Тоом оо! Алыс жашап озүңдөн, Жаш өйдөлөп токтолгонго карабай. Сен тарагты карайм жашым кылгыртып, Энекедин сагынган жаш баладай.	Ey Ala Too'm! Uzak yaşayıp senden, Yaş ilerleyip durdurulmaya bakmadan. Senin tarafına bakıyorum altın çağımda, Anacığını özleyen küçük bir çocuk gibi.
Алыс калган ак мөңгүлүү Ала-Тоом, Түшкө кирет арчаң, аскаң, сууларың. Жакшылыгың бсрегөр деп озүңо, Меп жалбарып теңиримден сурадым. (Baygaziyeve, 2007: 82-83)	Uzak kalan beyaz buzlu Ala Too'm, Düşe girer ardıcın, kayan, suların. Güzelliğini göreyim diye senin, Yalvarıp Tanrı'dan istedim.

Vatan, vatan toprağı gibi kavramlardan sonra "milli kimlik" kavramı içerisinde "ana dil" de önemli yer tutuyor. Bir halkın "millet" olabilmesi, kimliğini oluşturabilmesi için zaman zaman "ana vatan" olarak da düşünülen "ana dil" gelmektedir. Dil, kişinin vatanıdır. Aynı zamanda da bellek mekânı olarak da düşünmek yerinde olur.

Ала-Тоо Жөнүндө Элегия	Ала-Даğ İçin Ağıt
...Карагай сыңдуу кулатып, Канатты кайрып убакыт... Каларсың бир күн Алатоом, Кайтпаса мени узатып... Алатоом сенден шум тагдыр, Айрылып бир күн коёбу? Алдастап соккон жүрөгүм, Ак мөңгүң сыңдуу тоңобу?... (Baygaziyeve, 2007: 81)	Kökner gibi yere serilip, Kanadı çevirir zaman... Kalırsın bir gün Ala Too'm, Geri dönülmeze beni uğurlayıp... Ala Too'm senden kötü kader, Bir gün bizi ayırır mı? Telaşlanıp çarpan yüreğim, Beyaz buz gibi donar mı?...

Erol Sakallı "Türk dünyası şairlerinde millî kimlik simgesi olarak ana dili" başlıklı makalesinde çeşitli Türk asıllı halkların şairlerinden seçtiği "ana dili" konulu birer şiirini inceler. Sakallı "ana dili"nin önemini belirtirken "... Dil bir topluluğu millet yapan unsurdur" der (Sakallı, 2015: 180). Nitekim Abdullah Tukay da Vahabzade de Alikul Osmanov ve diğerleri de şiirlerinde bu görüşü destekleyen dizelere yer verirler ve dizelerinde ana dillerini tavsif eden güçlü sıfatlar kullanırlar. Baygaziyeve de şiirlerinde "ana dili"ne hak ettiği sevgiyi ve saygıyı ziyadesiyle gösterir.

Ala Too'nun özgürlük alanı, Tanrı Dağı'nın atalar yurdu olduğunu söyleyen şair, Kırgız'ın ruhunun Ak Ordo'da yeniden canlanmasını istiyor. "Uyanan göçmenin monoloğu" adlı şiirinde de adını "fayda" yani "faydacılık-pragmatizm" olarak koyduğu Şeytan'ın yeşil taze yayları zehirlediğini, demir ile halkı ezdiğini ve daha da kötüsü "insanların ruh dünyasını" kirlittiğini iddia ediyor. Böylece

Ala Too'nun huzuru da çalınmış oluyor.

Ойгонгон Көчмөндүн Монологу	Uyanan Göçmenin Monoloğu
Аактаган алды-артына карабай, О прогресс, о түгөнгүр куураган. Көздү жумуп, октой учуп зуулаган, ПАЙДА деген шайтан менен дуулаган. Арт жагынан буркуратып түтүнүн, Жашыл тулаң жайлоолорду уулаган. Темир менен тепсеп адеп-ыйманды, Пенделердин жан дүйнөсүн булгаган. Аңдып туруп чыга калып туурадан, Алатоонун бейпилдигин уурдаган. (Baygazyev, 2007: 36-39)	Soluk soluğa kaldı önüne ardına bakmadan, Ah gelişme, ah kahrolası kuruttu. Gözü yumup, ok gibi uçup hızlıca, FAYDA diye şeytanla sevindi. Arka tarafından kıvrım kıvrım çıkartıp dumanı, Yeşil taze yaylaları zehirledi. Demir ile ezip edep-ahlakı, İnsanların ruh dünyasını kirletti. Sonra kalkıp çıkıverip doğrudan, Ala Too'nun huzurunu çaldı.

Şair Baygazyev “Kırgız”ı tanımlarken “Ala Too” ile eşleştiriyor; çünkü yüce “dağ”ların Kırgız’a Tanrı vergisi olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla Kırgızlarda fikirler hem büyük hem de geniştir. Manas da hem kahraman hem de kutsallık olarak dağ gibi yüksektir.

Кыргыз	Kırgız
Алатоом катмар-катмар, мээге окшош, Кыргыздар ойлонушат тоо - мээ менен. Тоолор-мээ, көрдүңүзбү ошон үчүн, Кыргызда ойлор бийик, ойлор кенен. Тоо - акылдан кыргызга теңир берген, Жаралган тоодой бийик «Манас» деген. Бозүй да тоого окшош, мөңгү-ак калпак, Кыргызым тоонун өзү көк мелжиген... (Baygazyev, 2007: 61)	Ala Too'm beyin gibi katmer katmer, Kırgızlar düşünürler dağ-beyin ile. Dağlar-beyindir, gördünüz bunun için, Kırgızlarda fikirler büyük, fikirler geniş. Dağ-Kırgız'a Tanrı'nın verdiği bilgelik, Oluşan dağ gibi yüksek "Manas" denen. Boz üy de dağa benzer, buzlu-ak kalpak, Kırgız'ım özü de dağı gibi göğe doğru...

Belki de “marş” olarak bestelenebilecek kadar tarihi zenginlikle dolu “Kırgızların şiiiri” Baygazyev’in Kırgız toplumuna vermek istediği bütün mesajlarını içeriyor. Türk Ata’dan gelip Kırgız Ata olarak devam ettiklerini ve bu sürekliliğin asırlardır devam ettiğini belirtiyor. Ayrıca ilim ve bilimin bereketine dikkat çekiyor.

Кыргыздардын Ыры	Kırgızların Şiiri
Уланып Түрк Атадан Кыргыз Ата Басканбыз узак заман, доорлорду. Бешик болуп Күн чыгыштын мейкиндери, Такшалткан Азиянын бороондору. *** Илим куту, билим куту, Төгүлсүн коломтого, Кыргыздын улуу руху, Гүлдөсүн Ак ордодо! Эркиндик, тынчтык, достук, акыйкаттык,	Devam edip Türk Atadan Kırgız Ata Yürüyoruz uzun zamandır, asırları. Beşik olup Güneş'in doğusunun düzlükleri, Zorlukları göğüsledi Asya'nın rüzgârları. *** İlim bereketi, bilim bereketi, Dökülsün ocağa, Kırgız'ın ulu ruhu, Canlansın Ak Ordo'da! Özgürlük, huzur, dostluk, gerçeklik,

Туубуз эч нерсеге алмаштырбас.
Жасайбыз келечекке улуу жүрүш,
Кан жолдо колдойт бизди ыйык Манас!
(Baygazyev, 2007: 169)

Bayrağımız hiçbir şeye değişmez.
Yapacağız geleceğe büyük yürüyüş,
Ana yolda destekler bizi kutsal Manas!

3. 4. Ana Dili/Kırgız Dili

“Kıymetlim anadilim-ana sütüm! Ana dilde söylenen ulu Manas, nefes verir nesillere senin gücün” dizeleriyle “ana dil”in gücünü belirtir. Ana dil ile birlikte Kırgız halkı ve kültürü için çok önemli olan çalgı “komuz” da şiirde yerini alır. Komuzun atasının Korkut Ata veya Türkiye’deki bilinen adıyla Dede Korkut olması onu kutsallaştırır. Şiirde “ana dil” bayraklaşır, tarih sayfaları onunla yazılır, yurt onunla çiçeklenir. Bütün milli kimlik üzerine yazı yazan teorisyenlerin ortak noktası olan “ana dil” üzerine şair Baygazyev son noktayı koyar: “Biz halkız, biz insanız, biz milletiz, Ala Toolu Kırgız’ın diliyle!”

Эне тилим!	Ana dilim!
Жашоодо сен бар үчүн - жарык күнүм! Кымбатым эне тилим - эне сүтүм! Эне тилде сүйлөгөн улуу Манас - Дем берет урпактарга сенин күчүң. (Baygazyev, 2007: 81)	Hayatta sen olduğun için, aydınlık günüm! Kıymetlim anadilim-ana sütüm! Ana dilde söylenen ulu Manas- Nefes verir nesillere senin gücün.

“Ana dilini” yitiren halkların veya milletlerin pek çok şeyini yitireceğini belirtmeye gerek yoktur. Yok olacak bir ana dil ile birlikte bir milletin dininin de yok olacağı ihtimal dâhilindedir.

3. 5. Din/İslam

“Kimlik ve giydirilmiş kimlikler” üzerine önemli bir çalışmaya imza atmış olan araştırmacı akademisyen Muhittin Aşkın 2010’da yayınladığı makalesinde kimlik ve giydirilmiş kimlik çeşitlerini geniş olarak açıklamıştır. Aşkın’ın ifadesine göre “... giydirilmiş üçüncü kimlik” kültürel kimliktir. Aşkın’a göre “... kültürel kimliğin oluşumunda en etkili faktör dindir.” Bunun sebebini de şöyle açıklar:

Dinler insanlığın sadece inanç dünyasını değil, sosyo – kültürel yaşantısını biçimlendirmede de etkili olmuşlardır. Din ve beraberinde gelen kurumsal yapı, en küçük bir birim olan aileden başlayarak; hukuk, siyaset, sanat ve hatta ekonomi anlayışına kadar çok geniş bir yelpaze içinde insanı şekillendirmektedir. Kültür, insan toplulukları arasındaki farkları derinleştiren ve toplumlara kimlik kazandıran önemli bir faktör olmaktadır (Aşkın, 2010: 217).

Kültürel kimliğin parçaları arasında “din”in önemli bir yer tuttuğunu Anthony Smith Milli Kimlik adlı çalışmasında uzun zaman önce açıklamıştı. Hatta Ziya Gökalp de Türk milli ve harsî (kültürel) kimliğinin oluşumunda “din”e önemli bir yer ayırmış, “Türkleşmek, muasırlaşmak, İslamlaşmak” şiarını ortaya koymuştu. Burada da Sovyetbek Baygazyev’in şiirlerinde Kırgız millî veya kültürel kimliğinin oluşmasında “din”in yerini görmek ve göstermek gerekmektedir (Smith, 2014; Söylemez, 1995).

Bunlardan ilki olarak alınabilecek olanı “Hak Tealam!” şiiridir. Bu şiirinde şair “anne”sini tanıdıktan hemen sonra ilk kez “Hak Teala” dediğini belirtiyor. Elifba’yı da ilk olarak ondan öğrendiğini söylüyor. Bunlar şairin iyi bir mümin, iyi bir Müslüman olduğunun göstergeleridir.

Ак-Талаам!	Hak Tealam!
(Алманбет А бдиевге) Ак чабыңдан айланайын, Ак-Талаам!	(Almanbet Abdiyev’e) Ak yamacından döneyim, Hak Tealam!

Менмин сенин койнуңда өскөн жан балаң,
«Апа» деген ыйык сөздүн соңунан,
Алгач ирет «Ак-Талааны» оозангам..
Алиппесин адеп менен ыймандын,
Эң биринчи сенден окуп, тааныгам.
(Baygaziyeu, 2007: 83-84)

Benim senin koynunda yetişen çocuğın,
"Anne" denen kutsal sözün sonundan,
İlk kez "Hak-Teala'yı" söyledim.
Elifbasını edep ile imanın,
İlk olarak senden okuyup, tanıdım.

Şairin "Vicdan Mahkemesi" şiiri başlı başına bir dert yumağı. Kırgız halkının dünyaca ünlü yazarı Cengiz Aytmatov *Kıyamet* romanında "Tanrı insanoğlunun vicdanının zirvesi" diyordu (Aytmatov, 1990). Bu şiirinde de Baygaziyeu kendi vicdanı ile yüzleşiyor ve o vicdanı Tanrı'nın huzuruna çıkarıp suçlarını itiraf ediyor.

Burada da açıkça görülüyor ki duyarlı bir vatandaş bilinciyle Sovyetbek Baygaziyeu de dizelerinde herkesi uyarmaya çalışıyor. Şair bütün okları kendine yöneltiyor. Suçlu insan psikolojisi içinde "yüzünün bembeyaz olduğunu" söylüyor daha şiirin hemen girişinde. Belki de korkudan yüzü bembeyaz olmuştur; zira yoğun korkuya kapılan insanların yüzleri kireç gibi bembeyaz olur. "Bembeyaz benim yüzüm, Neden?" diye sorarak başlıyor vicdan mahkemesi.

Şair için için ağlıyor ve gözlerinden yaşlar süzülüyor. Çaresizlik işareti olarak görülebilecek bu durum sosyal yapıdaki çatlağın Kırgız halkının geleceği için tehlike arz ettiğini göstermektedir. İç huzursuzluğunun verdiği çaresizlik içinde "Aniden, çorak bir vadiye dönüşen ruhumun çölünden..." diyerek iç darlığını ruhun kurumuşluğuna bağlıyor. Huzur mekânı olması gereken şairin vatanı, doğduğu büyüdüğü yaşadığı yerler onun için bu huzursuzluk içinde labirentleşen mekâna dönüşerek onu sıkımsamaya başlıyor. Bunun sebebi ise kendi yolunu şaşırıp veya bırakıp kendilerine çizilen yolda gitmeyi alışkanlık hâline getirmesinde aramak gerekir. Bu durum okuyucuyu "giydirilen kimlik" konusuna götürür. "Milli kimliğin" yerini "giydirilen kimlik" aldığında farkında olsun veya olmasın ferdi "mankurt"laştırabilir. Şair kendisinden başlayarak yurdun dört köşesinde kendisine benzer "mankurt"ların çoğaldığına işaret ediyor. Çaresizlik içine düşüyor. Bu hem fert olarak kendisi için hem de içinden çıktığı mensubu olduğu Kırgız halkı için de geçerli bir durumdur. "Fırtınalara göğüs gerip, kendi yolumu inat edip aramadan, başkalarının alıştım işine, başkalarının bastığı izini yatıp öpmüşüm" diyen Baygaziyeu son geldiği trajik durumu da "Nihayetinde bugün kimim? Doğrusunu söylesem, Yeryüzünde gezip yaşayan, Canlı bir ölüyüm!" dizeleriyle açıklıyor. "Canlı ölü" veya en çok bilinen adıyla "zombi" veya bizim bildiğimiz hâliyle "mankurt"laştığını söylüyor.

"Vicdanımı mal mülk için satmışım!" ifadesi pek çok şey ifade etmektedir. Kırgız ülkesinin yaslandığı ve kutsal saydığı Ala-Dağların zirvesinin bir başka ülkenin devlet başkanına hediye olarak -sembolik de olsa-verilmesi akla gelen ilk hadisedir. Tanrı Dağlarının kutsallığı en güzel ifadesini şair ve akademisyen Ahmet Ali Arslan'ın "Tanrı Dağı'na kar yağıyor bu gece" şiirinde görülür. Diğer taraftan Aytmatov'un yayınlanan son romanı *Dağlar Devrildiğinde. Ebedi Gelin*'de Kırgız halkınca kutsal kabul edilen ve yalnızca ülkenin dağlarına has Caabarsların zengin yabancılara para karşılığında satılması hadisesidir. Zaten nesli tükenmekte olan dağ parslarının para karşılığında avlanmasına izin verilmesi akla gelen başka bir sosyal hadisedir veya şaire göre ihanettir.

Ушундайча уркум менен
о кудай ай,
астыртадан мээлеп туруп,
Ата журтка
атыптырмын охумду!..
(Baygaziyeu, 2020: 35-42)

Böylece neslimle,
Ah Tanrım,
Belli etmeden nişan alıp,
Ata yurda
Atmışım okumu!..

Bunların örneğini artırmak mümkündür. Mesela ülkenin en önemli zenginlik kaynağı altın madenlerinin başka ülkelere satılması da akla gelebilecek önemli gelişmelerdendir.

О чоң кудай, кантип мени кечесиң, көзүм өтсө кантип кирем көрүңө. Кантип мени өткөрөсүң, бейишиндин төрүңө? А мен доңуз, өмүр бою өзүмдү өзүм тозокко даярдасам көрүңө!.. (Baygazyev, 2020: 35-42)	Ey büyük Tanrı, beni nasıl affedeceksin, ölsem nasıl girerim mezarına. Nasıl beni koyarsın, Cennetindeki köşeye? Ah ben domuzum, Ömür boyu kendime kendim cehennem hazırladım görünüyor!..
--	---

Şiirinin sonunda Tanrı’dan affını dilese de bunun mümkün olmadığını biliyor. Öldüğünde mezara nasıl gireceğini düşünüyor. “Mezar” metaforu yine bir başka Kırgız yazar Sultan Rayev’in *Haftanın Beşinci Günü* hikâyeler kitabındaki “Güneşi tutan çocuk” hikâyesindeki günahkâr insanları ve hayatta iken hakikati yeterince savun/a/madığı için kendisini kabul etmeyen mezarının yerine kendi mezarını kazmaya çalışan çobanı hatırlatıyor (Rayev, 2011). Cenneti de cehennemi de kendi içinde taşıyan insanoğlunun ahiret için kendi cehennemini hazırlaması kadar ağır bir durum olmasa gerekir. Şiir aslı ve çevirisi ile aşağıdadır.

Абийир Соту (МОНОЛОГ)	Vicdan Mahkemesi (Monolog)
Жашоо ыңгайын көздөгөнгө көнүпмүн. Акырында бүгүн киммин? Чынымды айтсам, жер үстүндө басып жүргөн, Мен бир тирүү өлүкмүн!.. ***	Hayatın şartlarını izlemeye alışmışım. Nihayetinde bugün kimim? Doğrusunu söylesem, Yer yüzünde gezip yaşayan, Canlı bir ölüyüm!.. ***
Кайран башты этектердин астына, колдуктарга катыпмын. Коңулдарда жаан тийбей, куртак бойдон жатыпмын. О бурадар, абийиримди көр оокатка сатыпмын! (Baygazyev, 2020: 35-42)	Zavallı başların altına, Kollarının altına girmişim. Dağ eteklerinde yağmur değmeyen, Kurak yerde yatmışım. Ah kardeşim, Vicdanımı mal mülk için satmışım!

İnsanların doğdukları yerler, büyüdükleri ve yaşadıkları yerler “vatan” veya “yurt” kavramlarıyla açıklanır ve kişiöğlü için derin anlamlar içerir, kendilik değerlerini bulduğu ve yaşattığı yer olarak değerlendirilir. Bir Kırgız için de Ala-Dağların yurt tutulan mekân olduğunu ve onlar için kutsallığını tartışmak bile mümkün değildir. “Halkın şiiri”nde de Baygazyev;

Атуудун Ыры	Halkın Şiiri
Экөө менен дем алам, Экөө деп жашап жүрөмүн. Экөө үчүн өмүр сүрөмүн. Экөөндө ойноп-күлөмүн. Алатоом - мекен түнөгүм.	İkisiyle nefes alırım, İkisi der yaşarım. İkisi için ömür sürerim. İkisinde düşünür gülerim. Ala Too'm memleketim.

Айылым - соккон жүрөгүм!	Köyüm- çarpan yüreğim!
İkisiyle nefes alıyor, illa ki ikisi diyerek yaşıyor, ikisi için yaşıyor, ikisini de düşünüp gülüyor. Ala Too memleketi, köyü ise çarpan yüreği. Bir insanı memleketinden de yüreğinin çarptığı yerden de koparmak demek hayat damarlarını koparmak demektir. Baygaziyeu de yurdundan yuvasından koparıldığında içine düşeceği durumu “Susuz kalan balığım” diyerek açıklıyor.	
Атуулдун Ыры	Halkın Şiiri
Эң кымбат эки кенчим бар, Экөөнө бирдей карызым. Мен киммин туулган айлымсыз - Канаты жок карыпмын. Алатоом - Ата журтумсуз, Суусуз калган балыкмын. ***	En değerli iki hazinem var, İkisine de borçluyum. Ben kimim doğan çaresiz Kanatsız kalmışım. Ala Too'm-Ata yurdumuz, Susuz kalan balığım. ***
Экөө менен дем алам, Экөө деп жашап жүрөмүн. Экөө үчүн өмүр сүрөмүн. Экөөндө ойноп-күлөмүн. Алатоом - мекен түнөгүм. Айылым - соккон жүрөгүм! (Baygaziyeu, 2007: 84-85)	İkisiyle nefes alırım, İkisi der yaşarım. İkisi için ömür sürerim. İkisinde düşünür gülerim. Ala Too'm memleketim. Köyüm- çarpan yüreğim!

4. Sonuç

Buraya kadar seçilerek alınan ve üzerinde durulan şiirlerin ışığında şair Sovyetbek Baygaziyeu'nin şiirlerinde genellikle “millî bilinci” oluşturabilmek için Kırgız halkının çocuklar ve gençlerden başlayarak “yıpranmaya” veya “tamamen” yok olmaya yüz tutmuş önemli kimlik unsurlarını şiir satırlarına getiriyor. Zaten pek çok kez kendisinin de ifade ettiği gibi şiir yazmaktaki asıl amacının yeni yetişenleri kimlik parçalarına sahip çıkmaya, onlara karşı farkındalık oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Şairin en çok öfkelenildiği ise “mankurtlaşmış” Kırgızlardır.⁵ Özellikle “ana dili” konusunda son derece rahatsız ve huzursuz olan şair “Kimler bize ulus der?..” başlıklı şiirinde kendi halkını diğerleri ile karşılaştırır.

Kırgız halkında artan manevî duygular ve özellikle de millet olma yolunda yapılması gerekenler Baygaziyeu'nin dizelerinde yerini alıyor. Şairin şiirlerinin konularını ana hatlarıyla şöyle sınıflandırabiliriz:

Şair
Акын/Şair
Окурмандын бунту/Okur devrimi
Акын мүнөзү/Bir şairin karakteri
Ушундай адаммын мен.../Böyle bir insanım ben
Kimlik Sorgulama
Сен кимсин?/ Sen kimsin?
Козголоң/Ауaklanış
Vatan

⁵ “Mankurt” kavramı için bk. Samet Azap, “Kurtlar ve Mankurtlar”, TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı 2/1, 2013, s. 279-287.

О, Тууган жер!/Hey, doğduğum yer!
 Ата журтум!/Ata yurdum!
 Ата журтум!/Ata yurdum!
 Алыстагы сагыныч/Uzaktaki özlem
 Ала-Тоо жөнүндө элегия/Ala-Dağ için ağıt
 Ana Dili/Kırgız Dili
 Эне тилим!/Ana dilim!
 Din/İslam
 Ак-Талаам!/Hak Tealam!
 Абийир соту/Vicdan mahkemesi
 Атуулдун ыры/Halkın şiiri
 Kırgız Kimliği
 Кимдер айтат ушу бизди улут деп?/Kimler bize ulus der?
 Кайда барам?/Nereye giderim?
 Кыргыздардын ыры/Kırgızların şiiri
 Ойгонгон көчмөндүн монологу/Uyanan göçmenin monoloğu
 Кыргыз/Kırgız

Kırgızların birbirlerine ateş açmalarına öfkelenen şair, Tanrı Dağları'nın kucağında huzur bulacağını düşünüyor. Kartalların yüksekte uçmayı terkedip yerlerde fare aramasından rahatsız oluyor. Isık-Göl'ün içinde "şeytan"ın yüzdüğünü, dolayısıyla kutsallığını yitirdiğini, yaşanacak veya sığınılacak yer olmaktan çıktığını belirtiyor. En iyisi ta buzullara, kayaları gökyüzüne değen Han Temir Dağı'na gitmeye karar veriyor; çünkü oradaki saflık onu cezbediyor, kendine çekiyor.

Baygaziyeve vatanına olan bağlılığını şiirlerinin dizelerinde sık sık dile getirmiştir. Şiirlerinde ülkenin doğal güzelliklerini çok iyi bir şekilde tasvir etmiştir. Sık sık Ala Too'dan bahsederek Ala Too'nun Kırgız halkı için yüceliğini ve kutsallığını vurgulamıştır.

Şair ve gazeteci Cuma Mambetov, *Hafta Gazetesi*,nin 27 Mart 2009'inci sayısında çıkan yazısında Baygaziyeve'nin "Millet ve Ata yurt" konulu şiirlerini "... bugünkü hayatın melodisiyle birleşip, şu an Kırgız halkının başından geçirdiği ağır şartları farklı açılardan ele alan ve farklı olaylarla kapanan maskeyi sıyrıp, acı gerçeği ortaya çıkarak şiirler" olarak değerlendiriyor. Bunların haklı yorumlar olduğu yukarıda verilen örneklerde de gösterilmiştir.

Bir başka şair Barçınbek Bugubayev de 15 Temmuz 2011 tarihinde *Aykın Sayaset* gazetesinde çıkan yorumunda onun şiirlerinde "... kartalın şakımasını, dağların gürlemesini, ormanın uğuldamasını, hayatın zorluğunu kendine has bir şekilde anlayıp, kendine has bir şekilde davranıp, işte onu okurlara ne kadar hassas ne kadar felsefi fevkalade bir dil ile ulaştırabildiğini" söylüyor.

"Güleriz ağlanacak hâlimize" deyimine uygun olarak şair Karbalas Bakirov da *Erkin-Too* Gazetesi'nin 18 Mart 2008'deki yazısında Baygaziyeve'nin kitabının yayınlanması üzerine "Kitabı okuyunca yüreğim mutlulukla dolup taşı, mutlu oldum, sevindim. Maalesef, kaygıya kayıtsızlığım karşısında acı bir şekilde ağladım. Ondağı şiirler herkesi böyle duygulara, fikirlere sokar. Aslında her şiir felsefi derin fikir, anlam-içerikle yoğurulmuştur" diyerek bir gerçeği vurgulamış oluyor.⁶ Şiirler sevindiriyor; zira içinde Kırgız millî kimliğine ve kültürüne ait ne varsa içeriyor. Şiirler ağlatıyor; zira içinde son dönemde yaşayan "kimlik kaybını" mercek altına yatan tespitler içeriyor.

KAYNAKÇA

Arslan, Mustafa Said (2021). Dükçü Eşan İsyanı. Ed. Orhan Söylemez ve Samet Azap. Türk Dünyasında

⁶ Bu üç yorum için de bk. <https://kmb3.kloop.asia/2011/08/09/kishenden-boshongon-ruxtun-yrlyry/> (02.01.2021).

- İşyan ve Başkaldırı. ss. 353-386. İstanbul: Kesit.
- Aşkın, M. (2010). "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10/2.
- Aşlar, H. (2020). "Modern Kırgız Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış ve Bir Tasnif Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 71, s. 12-33.
- Ateş, Ö. F. (2020). "Edebiyat ve İdeoloji. 1917 sonrası Sovyet Edebiyatında Kimlik Yozlaşması. Azerbaycan Edebiyatı Örneği". Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Aytmatov, C. (1990). *Dişi Kurdun Rüyalari* (Çev. Refik Özdek). Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul.
- Aytmatov, C. (1991). *Gün Olur Asra Bedel*. Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul.
- Aytmatov, C. (1997). *Kassandra Damgası* (Çev. Ali Pirverdioğlu). Ötüken Neşriyat A. Ş. İstanbul.
- Aytmatov, C. (2007). *Dağlar Devrildiğinde Ebedi Nişanlı*. Ufuk Yayınları. İstanbul.
- Aytmatov, C. (2020). *Gülsarı*. (Çev. Refik Özdek). Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul.
- Azap, S. (2013). "Kurtlar ve Mankurtlar", *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 2/1, s. 279-287.
- Azap, S. (2017). *Tölögön Kasımbekov İnsan ve Eser*. Bengü Yayınları. Ankara.
- Azap, S. (2017). "Közkaman/lık: İhanet Ve Kimlik Sorunsalı", *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 41, s. 104-117.
- Baygazyev, S. (2007). *Kartalın Göz Yaşı*. Gülçınar Matbaası.
- Baygazyev, S. (2020). *Yalnız Kayık. Irlar*. Altın Tamga Matbaası.
- Hayit, B. (1971). *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*. Kardeş Matbaası. Ankara.
- Muhammed Ali, "Milli duygu yollarında" (Yay. Haz. Orhan Söylemez), *Erciyes*, Sayı 207, Mart-Nisan 1995, s. 20-23.
- Rayev, S. (2011). *Haftanın Beşinci Günü* (Çev. Orhan Söylemez- Kemal Göz- Halit Aşlar). Bengü Yayınları. Ankara.
- Smith, A.D. (2014). *Milli Kimlik* (Çev. Bahadır Sina Şener). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Söylemez, O. (1995). "1980 Sonrasında Kazak Kültürel Kimliğinin Muhafazası" Basılmamış Doktora Tezi. New York: Columbia Üniversitesi.
- Söylemez, O., Yılmaz, A. (2005). *Türk Dünyası Edebiyatları: Roman I*. Akçağ Yayınları. Ankara. s. 151-179.
- Söylemez, O., Ateş, Ö. F. (2020). *Türk Dünyasında Çeyrek Asırlık Edebî Tecrübe: Millî Ruh ve Edebiyata Yansıması*. Bengü Yayınları. Ankara.
- İnternet Kaynakları**
- <http://www.sayasat.kg/kg/aldyn-ala-taldoolor/65385-kolomto%D2%A3do-yjyk-tutkan-jemne%D2%A3bar-jemne%D2%A3menen-atuulusu%D2%A3-ulttun.html> (01.02.2021)
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136450> (06.03.2021) s. 180
- <https://kmb3.kloop.asia/2011/08/09/kishenden-boshongon-ruxtun-ylary/> (02.01.2021)
- <https://kmb3.kloop.asia/2011/10/25/ulutka-ushintip-ky-zmat-ky-lat/> (02.01.2021)
- <https://kmb3.kloop.asia/2015/02/19/sovetbek-bajgazyev/> (01.01.2021)